

Od barier i izolacji do sieci i przestrzeni transgranicznej – konceptualizacja cyklu funkcjonowania granic państwowych

From barriers and isolation to transboundary space and networks – conceptualising ways in which state borders function

Marek Więckowski

Institut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyckiego PAN
ul. Twarda 51/55, 00-818 Warszawa
marekw@twarda.pan.pl

Zarys treści. Niniejszy artykuł przedstawia granice państwowe, uwzględniając wielowymiarowe współczesne podejścia badawcze, ze szczególnym uwzględnieniem roli geografii. Zaproponowano i omówiono cztery podstawowe funkcje granicy: bariery, peryferia, linię zróżnicowania oraz oś integracji, które mogą tworzyć podstawy cyklu rozwoju granic i obszarów z nimi sąsiadujących. Podkreślono istotę zmienności (pojawianie się i zanikanie granic oraz otwieranie i zamykanie), która jest kluczem do zrozumienia znaczenia i wpływu granic, zarówno na krajobraz graniczny, relacje sąsiedzkie (międzynarodowe), jak też na zjawiska społeczno-gospodarcze. Każda zmiana implikuje kolejne przekształcenia funkcjonowania granic oraz obszarów z nimi sąsiadujących. Zakładając podstawowe elementy zmienności granic omówiono też konsekwencje jakie one niosą. W artykule podkreślono ciągłe istnienie potrzeby teoretycznego spojrzenia na granice, obszary z nimi sąsiadujące oraz procesy jakie tam zachodzą. Dotyczy to zarówno zasięgu przestrzennego obszarów przygranicznych, zmieniających się uwarunkowań, konsekwencji i działań. Artykuł jest jednocześnie tekstem wprowadzającym do całego tomu tematycznego Przeglądu Geograficznego, w całości poświęconemu granicom.

Słowa kluczowe: granica państwa, bariera, peryferie, współpraca transgraniczna, Polska, Unia Europejska.

Wstęp

Granice polityczne są powszechnym zjawiskiem występującym na świecie i są istotnym elementem strukturyzującym zjawiska społeczne i gospodarcze w przestrzeni. Wyznaczają zasięg terytoriów poszczególnych państw, wyposażonych w atrybuty władzy w celu sprawowania kontroli nad tym terytorium i społeczeństwem je zamieszkującym oraz decydowania o kierunkach ich rozwoju.

Głównym celem powstawania granic było odgródenie się od sąsiadów. Jednakże granice polityczne jednocześnie oddzielają od siebie państwa, jak też stykają je jako sąsiadów. Z jednej strony stanowią bariery oraz źródło słabego rozwoju obszarów z nimi sąsiadujących, z drugiej mogą być stymulatorem rozwoju społeczno-gospodarczego, pełnić rolę zasobów i oferować specyficzne podstawy do rozwoju dzięki wyjątkowej rencie położenia. Występowanie granic jak i ich charakter (rola, funkcja itp.) są zmienne w czasie i przestrzeni, a w konsekwencji ich wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy jest zróżnicowany

(Martinez, 1994; Anderson i O'Dowd, 1999). Granice państw są elementami, które pulsują w różnych rytmach. Są przesuwane (pojawiają się i znikają), zmieniają swoje funkcje, a ponadto są otwierane i zamykane w różnych cyklach: m.in. wieloletnim, rocznym, tygodniowym i dobowym.

Jak argumentuje A. Paasi (2012, s. 2307), zrozumienie granic jest z natury kwestią zrozumienia tego, w jaki sposób funkcjonują państwa, a tym samym: „(...) w jaki sposób można wykorzystać granice, aby zarówno zmobilizować i polepszyć terytorium, bezpieczeństwo, tożsamość, emocje i wspomnienia oraz różne formy socjalizacji narodowej”. Obszary sąsiadujące z granicami są jednocześnie swego rodzaju laboratorium rozwoju społeczno-gospodarczego, współpracy międzynarodowej w bardzo lokalnej skali.

Większość granic państwowych nadal funkcjonuje w porządku westfalskim i stanowi znaczną i nierówną barierę dla przepływów ludzi i towarów oraz sankcjonuje oddzielenie różnych przestrzeni gospodarczych, politycznych i prawnych (Kolosoŧ i inni, 2018). W stosunkach transgranicznych decydującą rolę odgrywają warunki polityczne i instytucjonalne. Badania granic odzwierciedlają relacje między sąsiadami: zmieniające się uwarunkowania: konfliktu, konkurencji, podporządkowania i współpracy, a także różne aspekty postrzegania granicy (Kolosoŧ i inni, 2018), a tym samym pomagają interpretować nam napięcia, a także łączyć je z relacjami międzykulturowymi i międzypaństwowymi (Scott, 2018). Wraz z otwarciem wewnętrznych granic Unii Europejskiej (UE), zarówno fizycznie, jak i symbolicznie, regiony przygraniczne stały się przestrzeniami komunikacji, współpracy, interakcji i rozwoju, w których wspólna ochrona przyrody (Fall, 2005; Więckowski, 2013), integracja, a także turystyka wspiera tożsamość regionalną i budowanie wizerunku (Prokkoła, 2008) i jest przekształcana w istotny element dziedzictwa transgranicznego (Prokkoła i Lois, 2016; Nilsson i inni, 2010). Dzięki integracji europejskiej pojawiło się też wiele miejsc pamięci i symboli integracji (Prokkoła i Lois, 2016). W rzeczywistości integracja europejska stwarza nowe możliwości rozwoju regionów przygranicznych i staje się głównym czynnikiem zmiany ich funkcji, głęboko przekształcając ich symboliczne oraz społeczno-polityczne znaczenia. Jednocześnie zewnętrzne granice bloków polityczno-gospodarczych i granice pomiędzy państwami niemającymi dobrych relacji ponownie się zamykają, utrudniając relacje transgraniczne, a dodatkowo tworzone są nowe bariery w postaci murów, zasieków i wzmożonej kontroli. Współczesne granice zewnętrzne UE i jednocześnie zewnętrzna granica strefy Schengen przełamały niedawno utworzone i wciąż stosunkowo słabe ponadnarodowe sieci gospodarcze, społeczne i kulturalne z Ukrainą, Białorusią i Rosją oraz utrudniły współpracę transgraniczną (Komornicki i Mischczuk, 2010; Jakubowski i inni, 2017; Dołzbłasz, 2018).

Relacje pomiędzy UE a krajami wschodniej Europy ukazują nam kruchą dynamikę relacji sąsiedzkich i międzynarodowych, przypominając jak łatwo zamienić procesy współpracy i integracji w tworzenie nowych murów i barier. Mury na naszej planecie, niestety, nie należą do przeszłości. Są stale wznoszone, a nowe procesy, np. związane z napływem niechcianych gości (Sobczyński, 2018), wymuszają i usprawiedliwiają tworzenie nowych barier, zasieków, murów i elektronicznych blokad oraz kontroli (Vallet, 2016; Żelichowski, 2018).

Cel artykułu

Niniejszy tom tematyczny podsumowuje w pewien sposób dotychczasowe badania oraz ukazuje nowe kierunki rozwoju szeroko rozumianej geografii granic Polski oraz krajów sąsiednich (częściowo Europy Środkowej i Wschodniej, a częściowo Unii Europejskiej). Artykuł jest wstępem do tego tomu i ma za zadanie zarówno ukazać podstawy omawianych zagadnień, jak też zaproponować nowe założenia koncepcyjne. Ponadto w artykule znajdują się uzasadnienia wpisania w omawianą tematykę zamieszczonych w tomie artykułów, a na podstawie dotychczasowych kierunków badań zawarto propozycje dalszych kierunków rozwoju geografii granic ze szczególnym uwzględnieniem granic Polski. W artykule zawarta jest także koncepcja funkcjonowania granic i obszarów z nią sąsiadujących oraz propozycja cyklu rozwoju granic.

Granice państwowe

Granica jako pojęcie ma wiele definicji, znaczeń i interpretacji (por. Barbag, 1984; Rykiel, 1991; Bański, 2010; Kałuski, 2017). Niniejszy artykuł odnosi się jedynie do granic państwowych. Rozgraniczają one państwa, czyli terytoria ustalone na gruncie prawa międzynarodowego, od innych obszarów i jednocześnie stanowią ich styk, niezależnie od tego, czy postrzegamy je jako linie, powierzchnie czy strefy. Takie granice są nazywane granicami politycznymi lub w węższym znaczeniu granicami państwowymi (niektórzy autorzy stawiają między tymi dwoma typami znak równości – np. Kałuski, 2017). Tradycyjnie, granice państw to formalne i widoczne egemplifikacje zasięgów przestrzeni państwowych, władzy i własności terytorialnej, które podlegają ochronie terytorium i bezpieczeństwa. Granice państw zostały stworzone, by oddzielać organizmy państwowe, w celu kontroli członków danej społeczności i terytorium, na którym mieszkają i prowadzą swoją działalność (Newman, 2002). Są tym samym elementem rozgraniczającym dwa lub więcej terytoriów, oddzielają suwerenność danego państwa od suwerenności jego sąsiadów (Kristof, 1959; Pound, 1963) i stanowią zasięg, do którego państwo może sprawować prawną władzę (Prescott, 1987). Współczesne podejście do granic ma jednak charakter wielowymiarowy i traktuje je jako konstrukcję społeczno-przestrzenną, ukazującą i artykułującą istniejące różnicowania (van Houtum, 1999).

Ponieważ granice państw odgraniczają różne terytoria, często różne społeczeństwa je zamieszkujące, mogą one ukazywać (sankcjonować, podkreślać, tworzyć) inne elementy, które uważamy za zróżnicowane i też chcemy je nazywać granicami. Często granice państw są jednocześnie tożsame z innymi granicami, będąc liniami (lub powierzchniami, a współcześnie coraz bardziej strefami a nawet sieciami) oddzielającymi odmienne systemy polityczne, religijne, społeczno-ekonomiczne itp. Granice oddzielają terytoria, na których dominują odmienne języki, religie, tradycje kulturalne, socjalne itp. Współczesny świat ukazuje jednak rosnące zróżnicowanie stref sąsiadujących z granicami państw i przesuwanie się zasięgów wielu zjawisk, nawet podstawowych funkcji, jakie pełnią granice. Granice nabierają nowych cech i zależności. Są przesuwane, otwierane, łagodzone są ich reżimy. Jednakże nawet w pełni otwarte granice oraz zaawansowane procesy integracji nie zmieniają przestrzennego położenia granic politycznych, choć wpływają na wytworzenie specyficznych stref mieszania się wpływów i różnic związanych z sąsiadującymi

państwami. Tworzą różne konfiguracje i nie są jedynie liniami oddzielającymi terytoria (Balibar, 2002). Następuje kreowanie przestrzeni granicznej (transgranicznej) lub (i) metamorfizm kontaktu (Renard i Picouet, 1993). W uproszczeniu można stwierdzić, że granica państwa jest konstruktem przestrzenno-prawnym. Prawo bowiem reguluje jej istnienie i lokalizację. W przestrzeni rzeczywistej natomiast jest ona wytyczona i funkcjonuje. Granica podlega bowiem procesowi delimitacji (ustalenia i porozumienia przyczyniające się do określenia położenia na Ziemi), a w terenie podlega demarkacji – czyli jest oznaczona i dokładnie zlokalizowana. Oczywiście fakt zmienności położenia granic ich funkcji itp. skłania do próby dodania do tych rozważań elementu związanego z czasem.

Należy mieć świadomość, że znaczenie granicy jako linii oddzielającej suwerenne terytoria zyskało na popularności wraz z powstaniem nowoczesnych państw. Wcześniej elementem wpływającym na taką możliwość było pojawienie się map i metod kartograficznych pozwalających na dokładne zaznaczenie zasięgów ich terytoriów. Dzięki temu możemy łatwiej określić, gdzie dokładnie przebiega granica państwa oraz bez trudu zauważyć zmiany terytorialne w dowolnych skalach. Nie ułatwia to w żaden sposób poznawania i określania innych znaczeń granic. Można jednak pokusić się o stwierdzenie, że geograficzny konstrukt bardziej precyzyjnie określa bazę rozważań. Wiemy, którą przebiega granica, możemy określić morfologię, topografię, sąsiedztwo, jej wpływ, przestrzenne zależności i na tej podstawie możemy budować oraz wyjaśniać inne relacje, zwłaszcza uwarunkowania oraz zależności przyczynowo-skutkowe. Granica państwa może być w takim rozumieniu pewnego rodzaju reperem – zakotwiczoną bazą do kreowania rozważań teoretycznych i empirycznych. Ma ona konkretne przestrzenne umiejscowienie. Nawet gdy próbujemy „oszukać przestrzeń” lub nadać jej innego charakteru, lub wreszcie stwierdzić, że jej znaczenie maleje lub nawet nie występuje, to w przypadku granic trudno się z tym zgodzić. Odejście bowiem od linearnego i terytorialnego ujęcia czy po prostu rozumienia granic, było prawdopodobnie spowodowane szeregiem badań i głosów naukowców z wielu dyscyplin naukowych, dla których przestrzeń ma dużo mniejsze znaczenie niż dla geografów. Choć czasami w swoich polemikach nawet sami geografowie podkreślali „aprzestrzenny” charakter granic, twierdząc, że granica niekoniecznie jest linią, a zjawiskiem społecznym (Newman i Paasi, 1998; Popescu, 2011), to ci sami autorzy pokazują istotę granicy jako zjawiska przestrzennego – typowego dla geografii. Być może te próby odejścia od przestrzennego wymiaru można obecnie skorygować, podobnie jak poddać w wątpliwość zachwyty nad światem bez granic (*borderless world*). Granice nadal są, można dodać, że są wszędzie (Mamadouh, 2015) i pozostają bardzo geograficzne. Granice jednocześnie są fizyczne (terytorialne), jak też symboliczne (Dołzbłasz 2017, s. 33), a jak podkreśla J. Agnew i inni (2003) są jednocześnie symboliczne i ideologiczne oraz fizyczne i ekonomiczne.

Współczesny świat powoduje, a nawet wymusza zmiany przestrzenne i w przestrzeni. Przenosimy kontrole graniczne do portów lotniczych, morskich, do ambasad, konsulatów i wreszcie do Internetu. Jednakże każdy z powyższych elementów możemy odnieść do przestrzeni – ma on konkretną lokalizację i swoją logikę przestrzennego funkcjonowania – które oczywiście możemy kształtować i zmieniać. Polityczne interesy, alianse, decyzje wpływają na to, gdzie te granice będą przebiegać – produkują jednak pewien porządek społeczny, który ma implikacje przestrzenne i nawet z tej przestrzeni wynikają. Zmieniające się lokalizacje pełnionych funkcji przez granice stały się podstawą do wykreowania nowego pojęcia – ruchomych granic (*mobile borders*) (Giroult i Amilhat-Szary, 2015), które są nie tylko pojęciem dotyczącym zmiany przestrzennej lokalizacji samych

granic, ale też jej atrybutów. Są one ustanawiane przez kontrole graniczne w dowolnych miejscach (wewnątrz terytorium kraju), politykę migracyjną i azylową. Przy zmieniających się konsekwencjach otwartości granic, zmianach ich funkcji, rosnących przepływach ludzi, kapitału, obiektów czy idei, zjawiska często bardziej podlegają regulacjom prawnym niż przestrzennym. Jednak nadal zewnętrzny wymiar granic państwowych jest silnie związany z wymiarem terytorialnym. Przywracanie kontroli, ochrona terytorium np. związana z kryzysem migracyjnym (Kolosov i Więckowski, 2018; Sobczyński, 2018) oraz zabezpieczaniem się przed innymi niechcianymi przybyszami skupia się na linii granicznej – na budowaniu nowych murów (por. Vallet, 2016; Żelichowski, 2018). I tu ponownie powracamy do zmienności granic, ich funkcji, nawet położenia, których implikacje przestrzenne, polityczne, społeczne, gospodarcze itp. mogą być przeróżne.

Możemy zauważyć dwa przeciwstawne procesy przyczynowo-skutkowe. Z jednej strony różne podziały, granice pomiędzy wieloma zjawiskami społeczno-gospodarczymi, a nawet przyrodniczymi sankcjonują istnienie i lokalizację granic, a z drugiej strony to samo istnienie granic państwowych powoduje tworzenie albo zatwierdzanie istnienia nowych, innych podziałów, które możemy nazywać granicami (ale już niekoniecznie granicami państwowymi). To rozumowanie pokazuje nam – mam nadzieję – istotę geografii w rozważaniach na temat granic oraz jej zmieniającą się, ale stale ważną rolę i jednocześnie stwarzającą szanse na kolejne badania naukowe i ciągłe obserwowanie różnorodnych procesów związanych z istnieniem granic.

Granice są zmienne w czasie i przestrzeni. Zmienia się ich położenie, funkcje, znaczenie, przepuszczalność itp. Nie są tymczasowe, nie są stałe, nie są wyznaczone na zawsze. Postrzeganie granic, ich zrozumienie, prowadzone badania (w tym także geograficzne) powinny uwzględniać powyżej wymienione elementy – zwłaszcza ich mobilność, płynność, pulsującą w różnych rytmach rzeczywistość. Są one bowiem postrzegane kompleksowo – jako instytucje, procesy i symbole. Ułatwiają też zrozumienie pewnych uwarunkowań oraz ich skutków. Może mimo braku świadomości, stale jesteśmy więźniami geografii (Marshall, 2015)? Powyższe stwierdzenia, które mogą być odebrane nieco deterministycznie, mają na celu ukazanie istoty przestrzennej lokalizacji granic, na bazie której można prowadzić dalsze badania naukowe i poszukiwanie nowych koncepcji oraz teorii. Nie stoją one w sprzeczności z uświadomieniem sobie faktu, że granica jest zjawiskiem, instytucją, ma implikacje społeczne. Granica w tym rozumieniu jest rzeczywiście zjawiskiem, które należy analizować z wielu punktów widzenia i ujmować holistycznie uwzględniając multidyscyplinarność pojęcia i zjawisk. Dzięki takiemu podejściu współczesne badania granic coraz bardziej skupiają się na przemianach ich oddziaływania, nie tylko na aspekty fizyczne (infrastrukturalne), ale także na niematerialne efekty funkcjonowania granic, podkreślając znaczenie i wymiar społeczny, symboliczny oraz metaforyczny (Agnew i inni, 2003; Timothy i Gelbmann, 2015). Niewykluczone, że powoli jednak możemy dopatrywać się zwrotu przestrzennego (*spatial turn*) w badaniach granic – paradoksalnie w dziedzinie, która jest zapomniana, odrzucana lub uważana za małoistotną – czyli w turystyce granicznej (Mayer i inni, 2019). Może to właśnie badania dotyczące przestrzeni turystycznej w sąsiedztwie granic państw rzucają nowe światło, dają nowe możliwości i prowadzą badania granic na bardziej precyzyjne tory (por. Więckowski, 2010, 2018)? Jak podkreśla J. Zaucha (2018), funkcjonowanie przestrzeni turystycznej ukazuje nam to, jak funkcjonuje ogólnie przestrzeń transgraniczna.

Główne zagadnienia dotyczące badań granic państwowych w literaturze przedmiotu

W literaturze naukowej przedstawiono wiele przykładów tematów badań dotyczących granic, klasyfikacji typologii ich roli i pełnionych funkcji. Mimo zmieniających się uwarunkowań i ich konsekwencji, pewne zagadnienia pozostają relatywnie stałe. Dla właściwego zrozumienia roli granic należy pamiętać o ich podstawowych funkcjach. Spośród wielu definicji i propozycji jakie zostały przedstawione w bogatej literaturze naukowej, jedną z najbardziej uniwersalnych jest propozycja Guichonneta i Raffesteina z 1974 r. Mimo znacznych zmian w geopolityce świata, podstawowe funkcje (z różnym jednak natężeniem i znaczeniem oraz zróżnicowaniem przestrzennym) są nadal aktualne. Według tych autorów podstawowymi funkcjami granic są funkcje:

- prawne – zasięg regulacji prawnych,
- fiskalne – ochrona gospodarki i finansów,
- kontrolne – możliwa kontrola przepływów osób i dóbr,
- militarne – obrona suwerenności i bezpieczeństwa,
- ideologiczne – wykazywanie różnic pomiędzy stronami, aby wykazać wyższość (Guichonnet i Raffestein, 1974).

Do celów niniejszego artykułu wzięto pod uwagę kilka głównych przykładów, zaczerpniętych z podstawowych pozycji światowej i krajowej literatury, które uświadamiają istotę badań nad granicami. Wymienione główne tematy według wybranych badaczy, zostały

Tabela 1. Główne tematy w badaniach dotyczących granic w ujęciu geograficznym
Main subject matter of research into borders conceptualised geographically

Minghi (1963) • delimitacja i demarkacja granic • ewolucja granic politycznych • badanie następstw zmian przebiegu granic • granice morskie • spory graniczne i terytorialne • granice a zasoby naturalne pograniczy państw • <i>the delimitation and demarcation of borders</i> • <i>the evolution of political borders</i> • <i>the consequences of border or boundary changes</i> • <i>maritime borders</i> • <i>border and territorial disputes</i> • <i>borders and borderland natural resources</i>	Leimgruber (1981), Gallusser (1994) • wyznaczanie i kryteria przebiegu oraz podziału granic • funkcje granic politycznych • regiony transgraniczne • <i>the delimitation of borders and criteria underpinning their courses and the division they achieve</i> • <i>the functions of political boundaries</i> • <i>transboundary regions</i>
Prescott (1987) • granice jako komponent krajobrazu kulturowego • wpływ granic na cechy krajobrazów kulturowych • rola granicy w życiu społeczności zamieszkującej pogranicze • rola nowo powstałej granicy w polityce państwa i władz lokalnych pograniczy • <i>borders as components of the cultural landscape</i> • <i>borders' influences on features of the cultural landscape</i> • <i>the role a border plays in the life of a borderland community</i> • <i>the role of a newly-arising border in policy pursued by the state and local or regional authorities in a borderland area</i>	Newman i Paasi (1998) • zjawisko zanikania granic państwowych • budowanie tożsamości społeczno-przestrzennej • granice dostępności i wykluczenia • granice w różnych skalach przestrzennych • <i>the phenomenon that is the disappearance of state borders</i> • <i>the building of socio-spatial identity</i> • <i>borders of accessibility and exclusion</i> • <i>boundaries and borders on differing spatial scales</i>

van Houtum (2000) • badania przepływów • badania ludzi • badania współpracy transgranicznej • <i>research into flows</i> • <i>research on people</i> • <i>research on cross-border or transboundary cooperation</i>	Ciok (2004) • aspekt geopolityczny na bazie determinizmu geograficznego • aspekt antropogeograficzny, z czynnikiem ludzkim w kształtowaniu granic • aspekt geograficzno-historyczny, głównie wynikający z badań uwzględniających uwarunkowania historyczne • <i>geopolitical work based around geographical determinism</i> • <i>anthropogeographical work focused on the human factor in the shaping of borders</i> • <i>geographical/historical work mainly arising from studies of historical conditioning</i>
Kałuski (2017) • podziały, typologie i bonitacje granic politycznych • sposoby określania zasięgu terytorialnego i zasadność nazw obszarów, gdzie istotny jest wpływ granic państwa (region przygraniczny, nadgraniczny, pograniczny, transgraniczny) • współczynniki (parametry) określające cechy granic • <i>political boundaries in respect of their divisions, typologies and qualities</i> • <i>ways of defining the territorial extent and justification for the names of areas in which the influence of a border is significant (near-border region, border region, borderland, transboundary region, etc.)</i> • <i>coefficients (parameters) describing feature of borders.</i>	KolosoV i Więckowski (2018) • analiza granic jako znaczników pamięci historycznej, lokalnej tożsamości i dziedzictwa, symboliczne krajobrazy graniczne • analiza wpływu granic na codzienne życie społeczności granicznych, rozwój rutynowej praktyki interakcji transgranicznych oraz konsekwencje ich zakłócenia przez (nie) bezpieczeństwo graniczne • zakupy transgraniczne jako ważny element codziennego życia, mobilności transgranicznej i turystyki • dostępność obszarów przygranicznych z centralnych części krajów sąsiadujących i ich współczesna bariera w różnych skalach i dla różnych podmiotów • rozwój nowych metod badawczych dotyczących studiów granicznych (np. GIS) • analiza dokumentów strategicznych i planistycznych, marketing, promocja, transgraniczny branding regionalny na obszarach przygranicznych • skuteczność programów ENPI i INTERREG na różnych obszarach przygranicznych • wpływ kryzysu migracyjnego na reżim granic w Europie Środkowej i Wschodniej • zarządzanie granicami i rozwój zarządzania transgranicznego • <i>analysis of borders as markers of historical memory, local identity and heritage, symbolic border landscapes;</i> • <i>analysis of the impact of boundaries on the everyday life of border communities, the development of routine practice of cross-border interactions, and the consequences of their disruption by border (in)security.</i> • <i>cross-border shopping as an important element of everyday life, cross-border mobility and tourism</i> • <i>accessibility of border areas from the central parts of neighbouring countries and their contemporary barrier functions on different scales and for different actors</i> • <i>development of new methods (e.g GIS) in border studies;</i> • <i>analysis of strategic and planning documents, marketing, promotion, cross-border regional branding in border areas;</i> • <i>efficiency of the ENPI and INTERREG programmes in different borderlands</i> • <i>impact of the migration crisis on the regime of boundaries in Central and East Europe;</i> • <i>boundary management and the development of cross-border governance</i>

zaczepnięte z oryginalnych ich prac. Jednakże część wymienionych przykładów została też przedstawiona w niektórych pracach polskich naukowców, którzy na nich bazowali. Część z nich zawarł w swojej pozycji książkowej S. Kałuski (2017), w najpełniejszej, ostatnio wydanej pozycji, która ku radości badaczy granic w Polsce miała tytuł „Geografia granic”, S. Dołzbłasz (2017) w nowatorskiej pozycji dotyczącej sieciowego ujęcia współpracy transgranicznej w Polsce, oraz V. Kolosov i M. Więckowski (2018), którzy przygotowali tom tematyczny dotyczący zmian granic w Europie Środkowej i Wschodniej.

Fluktuacja i zmienność funkcji granic

Analiza literatury przedmiotu oraz własne badania prowadzą do próby zaproponowania pewnej koncepcji funkcjonowania granic i obszarów z nimi sąsiadujących, które mogą być przydatne w dalszych badaniach skierowanych zarówno na aspekty teoretyczne, jak i empiryczne. Jak już wcześniej wspomniano, zarówno lokalizacja granic państwowych ulega zmianom, jak też przemianom ulegają jej funkcje. Ta zmienność funkcji jest kluczem do zrozumienia znaczenia i wpływu granic, zarówno na krajobraz graniczny, relacje sąsiedzkie (międzynarodowe), jak też na zjawiska społeczno-gospodarcze. Zaproponowano cztery najważniejsze funkcje granicy takie jak: bariery, peryferia, linię zróżnicowania oraz oś integracji. Ta kategoryzacja jest pomocna w analizie znaczenia granic i funkcjonowania obszarów z nią sąsiadujących.

Granica jako bariera. A. Moraczewska (2008) podkreśla, że funkcja bariery jest pierwotna do innych funkcji granicy. Każda granica państwowa jest barierą przestrzenną, ale jej siła jest zmienna i uzależniona od wielu czynników. W literaturze przedmiotu znajdujemy różne podziały barier granicznych (m.in. Komornicki, 1999; Więckowski, 2004; Moraczewska, 2008; Kałuski, 2017), wśród których wymieniane są zarówno bariery przyrodnicze, jak też polityczne oraz społeczno-gospodarcze. Granice-bariery można traktować jako: blokadę (izolacja sąsiednich obszarów), filtrowanie (ruch drogowy), blokowanie przepływów. Rozpatrując funkcje granicy jako bariery należy mieć na uwadze, że granica może być również barierą w wymiarze ideologicznym, migracyjnym oraz sanitarnym (Kałuski, 2017). S. Kałuski (2017) dodaje również funkcjonowanie bariery strategicznej, która jest ściśle powiązana z obronnością kraju. Rola ta zdaje się być coraz bardziej istotna w czasach kryzysu migracyjnego. Granica jako bariera utrudnia osiągnięcie optimum ekonomicznego, zniekształcając naturalną logikę lokalizacji (Giersch, 1949; Lösch, 1960). M. Więckowski (2010) wskazuje, że postrzeganie granicy państwowej jako separatora może wiązać się z występowaniem trzech efektów: zerwania, bariery i ochrony. Efekt zerwania (urwania) wiąże się z nieciągłością występującą m.in. w prawie, zagospodarowaniu przestrzennym, transporcie czy panujących normach. Rozgraniczanie różnych systemów politycznych, kultur czy języków jest natomiast wynikiem efektu bariery (odgraniczania), a efekt ochrony dotyczy dbałości państwa o swoje interesy ekonomiczne, społeczne, przestrzenne i polityczne.

Zamknięte granice są barierami przestrzennymi dla rozwoju społeczno-gospodarczego, sieci transportowych, osadniczych, przepływów, rozwoju usług itp. Ich wpływ jako bariery zależy od stopnia formalizacji i przepuszczalności. Granice, które działają jak bariery przestrzenne, są najczęściej wyrażane przez ich instytucje z bardzo silną ochroną w przypadku sąsiadujących państw (np. między dwiema Koreami, między Pakistanem a Indiami)

lub poprzez tworzenie murów chroniących przed migrantami (np. granica między USA a Meksykiem).

Jakkolwiek bariery są postrzegane najczęściej w sposób negatywny, a ich zmniejszanie ma z reguły pozytywny efekt dla funkcjonowania obszarów przygranicznych, np. jest impulsem do gospodarczego rozwoju (Ciok, 2004), to jednakże może mieć także niekorzystne konsekwencje. Jak bowiem zauważyli B. Spierings i M. van der Velde (2008), likwidacja barier związanych z granicą skutkująca brakiem różnic między obszarami sąsiadującymi może przyczynić się do zaniku interakcji między mieszkańcami, np. zanik transgranicznej turystyki zakupowej.

Granica jako kreator peryferii i izolacji. Funkcjonowanie obszaru przygranicznego, nawiązując do koncepcji rdzenia i peryferii, rysuje nam dość klarowny obraz. Obszar ten stanowi peryferie danego systemu osadniczego oraz przestrzeni społeczno-ekonomicznej, które są definiowane na różne sposoby. Są to obszary odległe od centrów rozwoju gospodarczego i trudno dostępne pod względem komunikacyjnym (Goodall, 1987; Timothy, 2001). Określa się je jako peryferie w znaczeniu geograficznym, a odległość od centrów rozwoju gospodarczego wyraża się za pomocą dystansu fizycznego w kilometrach lub czasie potrzebnym do pokonania tego dystansu. Obszary przygraniczne najczęściej położone są z dala od rynków masowych, centrów zatwierdzania decyzji czy głównych obszarów gospodarczych (Timothy, 1995; Wastl-Walter i inni, 2003; Gelbman i Timothy, 2011; Miszczuk, 2013; Timothy i inni, 2016, Meyer i inni, 2019). Według kryteriów ekonomicznych, głównym kryterium wyznaczania obszarów peryferyjnych jest niski poziom PKB (w Unii Europejskiej poniżej 75% średniej dla całej UE) lub słaby rozwój gospodarczy (m.in. specjalizacja w produkcji głównie I sektora gospodarki, niski poziom rozwoju infrastruktury i zarządzania oraz niski poziom innowacyjności i przedsiębiorczości) (Grosse, 2007). Peryferie cechuje także niski poziom gęstości zaludnienia oraz urbanizacji. Ponadto obszary peryferyjne charakteryzują się uzależnieniem od gospodarki centrów gospodarczych i politycznych. Oczywiście należy mieć na uwadze, że są przykłady obszarów przygranicznych, które nie mogą być uznane za peryferie, np. silne ekonomicznie obszary Luksemburga, Genewy czy Bazylei.

Zgodnie z teorią krajobrazu gospodarczego zaproponowana przez A. Lösch (1961), granice polityczne i ekonomiczne przypominają szwy lub cięcia na sieci obszarów rynkowych i wpływają destruktywnie na regularność tych obszarów. Na obszarach granicznych przeważa tendencja do tworzenia się luk, które z ekonomicznego punktu widzenia nie są konieczne. Według A. Lösch (1961) cechą granic państwowych jest zniechęcanie do lokalizacji działalności gospodarczej w ich sąsiedztwie. Ponadto A. Lösch stwierdza, że wskutek istnienia granicy państwowej większe obszary rynkowe ulegają przeobrażeniom. Są nimi: przesunięcie lokalizacji na drugą stronę granicy lub zniszczenie ekonomicznych podstaw lokalizacji, czyli powstanie pustkowi granicznych (Lösch 1961). Te aspekty, w połączeniu z decyzjami politycznymi, np. wyludnień, zakazu prowadzenia działalności gospodarczej lub bardzo silnej ochrony strefowej granic, przyczyniają się do izolacji obszarów przygranicznych.

Po II wojnie światowej w Europie powstały nowe pogranicza, poprzednio ściśle związane z peryferiami, cierpiące z powodu zacofania i dodatkowej izolacji, całkowicie zależne od decyzji podjętych przez rządy centralne. Rozwój gospodarczy pograniczy miał marginalne znaczenie w porównaniu z bezpieczeństwem narodowym. Nawet jeśli zamieszkiwały

je mniejszości etniczne, przekształcono je w „obszary zamrożone”, w których zlokalizowane są: straż graniczna, służby celne i garnizony wojskowe (Kolosov i Więckowski, 2018). W Europie Środkowej w okresie socjalizmu, zamknięty charakter granic decydował o istnieniu silnych barier utrudniających przepływ ludzi do i ze stref przygranicznych, a także przeszkód w rozwoju infrastruktury. Potwierdzono, że granice jako bariery wywierają niekorzystny wpływ na rozwój gospodarczy w sąsiedztwie granic oraz że wielkość przepływów przez granice była na niskim poziomie (Więckowski, 2010). W wielu lokalizacjach na całym świecie (szczególnie w Europie Środkowej) pogranicza będące peryferiami z punktu widzenia społeczno-gospodarczego, służą jako miejsca cenne z przyrodniczego punktu widzenia (Fall, 2005; Ramutsindella, 2013; Więckowski, 2010, 2013, 2018; Price, 2015). Jak stwierdził Timothy (2001, s. 77), „pogranicza charakteryzują się idealną lokalizacją do tworzenia parków i obszarów chronionych ze względu na ich atrybuty (np. peryferyjne, marginalne, słabo zaludnione, słabo rozwinięte i odizolowane)”. Obszary przyrodnicze są też często efektem wysokiej jakości środowiska, ale także izolacji obszarów sąsiadujących z granicą (Więckowski, 2018).

Granica jako linia zróżnicowania. Specyfiką obszarów bezpośrednio sąsiadujących z granicami państw jest zróżnicowanie występujące po jej dwóch stronach, powstałe najczęściej w wyniku kontrastujących systemów polityczno-gospodarczych, które jest jedną z funkcji granic (Raffestin, 1986; van Houtum i van Naerssen, 2002) i bazującą na specyficznej „linii zróżnicowania” (Herschel, 2011). Zróżnicowanie to uwypukla się zarówno, gdy porównujemy przygraniczne regiony (Herschel, 2011), jak też miasta podzielone (Kulczyńska, 2014). Granice podkreślają kontrasty kulturowe między obiema stronami lub specyficzną kulturę graniczną, a także tożsamość. W wielu przypadkach granice oznaczają nagłą zmianę języka, religii, postaw politycznych, tradycji kulturowych i obyczajów społecznych. Święta państwowe, a nawet godziny pracy po obu stronach granicy mogą też się różnić.

Obszary sąsiadujące z granicą charakteryzują się przestrzennym zróżnicowaniem, co wynika z teorii ośrodków wzrostu (Myrdal, 1957; Hirschman, 1958; Perroux, 1995). W tym procesie nierównomiernego rozwoju jedna ze stron granicy jest bardziej uprzywilejowana od drugiej. Tym samym obszary położone po dwóch stronach granicy powinny charakteryzować się asymetrią ich części (por. Dotzblasz, 2015). A.O. Hirschmann (1958) dodaje, że występuje również przestrzenna nierówność wzrostu, także w porównaniu z innymi regionami w danym kraju (Hirschman, 1958).

Najpopularniejszą formą korzystania z różnic jest handel i turystyka zakupowa (Timothy, 1995; Leimgruber, 2005; van der Velde i Spierings, 2010), włączając zakupy alkoholu i paliwa (Rietveld i inni, 2001; Banfii i inni, 2005). C. Sohn (2013) podkreśla też wykorzystanie zróżnicowania regulacji podatkowych i prawnych, czego przykładami są granica amerykańsko-kanadyjska i amerykańsko-meksykańska. D. Timothy (2001) dodaje negatywne aspekty, takie jak hazard, prostytucję (Timothy, 2001). Rozwój obszaru przygranicznego w oparciu o różnice polega na przyciąganiu klientów z sąsiedniego kraju, dzięki temu, że produkty lub usługi są tańsze i lepsze albo w sąsiednim kraju nie istnieją bądź są zakazane (mają ograniczoną ofertę) (Powęska, 2004; van der Velde i Spierings, 2010; Więckowski, 2010; Studzienicka, 2019).

Granica jako oś współpracy. Granica jest elementem, który w sprzyjających warunkach może pełnić funkcje łączące, integracyjne oraz może stać się inicjatorem wzrostu gospo-

darczego, tworząc lokalne bieguny wzrostu. Granica, w sprzyjających okolicznościach, jest granicą łączącą, dającą nowe impulsy do współpracy (Dołzbłasz i Raczyk, 2010; Timothy i Saarinen, 2013; Mayer i inni, 2019). Tworzenie przestrzeni transgranicznej wynika z połączenia potencjału – zarówno podobieństw, jak i różnic. Ponadto ma miejsce tworzenie nowych wzorców transgranicznych (Więckowski, 2004). Współpraca transgraniczna prowadzi do integracji, która zakłada zlikwidowanie granicy (Gorzym-Wilkowski, 2005), zmiękczenie granic i jej funkcji dzielącej (bariery) oraz wzmacnianie więzi poprzecznych, przekraczających granic, gdyż integracja jest procesem scalania się odrębnych układów strukturalno-funkcjonalnych (Więckowski, 2010). Otwarcie granic wpływa na wzrost powiązań transgranicznych. Integracja powoduje tworzenie się więzi politycznych, społecznych i kulturowych (Haas, 1964). „Więzi transgraniczne należy rozumieć jako regionalne powiązania przekraczające granicę. Można do nich zaliczyć wszelkie kontakty pomiędzy władzami, instytucjami i ludźmi z dwóch lub więcej, graniczących ze sobą państw. Są nimi też elementy sieci komunikacyjnej, połączenia komunikacyjne itp. Tworzą one określony zasięg przestrzenny, który może wyznaczać granice regionu transgranicznego.” (Więckowski, 2004, s. 27).

Celem współpracy, obok kształtowania dobrego sąsiedztwa, jest pokonywanie negatywnych aspektów peryferyjnego położenia obszarów przygranicznych oraz wykorzystanie szans rozwojowych wynikających z bliskości sąsiedniego kraju (efekt synergii). Jest ona oparta na kilku procesach: erozji granic (niwelowaniu barier), wzroście przepływów, wzroście liczby pracowników transgranicznych oraz tworzeniu transgranicznych jednostek terytorialnych. Integracja może zachodzić na wielu płaszczyznach, do których można zaliczyć integrację: polityczną, gospodarczą, społeczną, przestrzenną (Cornett i Snickars, 2002). W ramach procesów integracji regiony sąsiadujące z granicami przechodzą kolejno etapy funkcjonowania jako regiony przygraniczne: izolowane, koegzystujące, współpracujące, zintegrowane (Martinez, 1994). Etapami procesu integracji są: całkowity brak stosunków, faza wymiany informacji, uzgodnienia, współpraca, harmonizacja, integracja (Ricq, 2006). Ł. Wróblewski (2017) na przykładzie współpracy polsko-niemieckiej zaproponował pięciostopniowy model integracji, do którego zalicza następujące etapy funkcjonowania regionów przygranicznych: zamknięte, przejściowe, otwarte, zintegrowane oraz region transgraniczny.

Rozwój integracji europejskiej jest wspierany przez specjalnie dedykowane na ten cel środki finansowe (Saarinen i Timothy, 2013; Studzieniecki, 2017; Dołzbłasz, 2018), m.in. w ramach programów: PHARE, INTERREG, Europejska Współpraca Terytorialna. Współpraca i integracja mogą przebiegać na różnych poziomach i przybierać różne formy. Coraz większego znaczenia nabiera zrozumienie funkcjonowania kształtowania, planowania i zarządzania obszarami sąsiadującymi z granicami na wielu poziomach – od indywidualnego i lokalnego, przez regionalny, krajowy po międzynarodowy (czasami nawet globalny). W najnowszych badaniach podkreślana jest specyfika kreowania nowej integracji instytucjonalnej (Dołzbłasz, 2017, 2018) oraz transgranicznego zarządzania sieciowego (Blasco i inni, 2014; Stoffelen i inni, 2017; Stoffelen i Vanneste, 2017) i marketingu. S. Dołzbłasz (2017) podkreśla znaczenie analiz sieciowych ukazujących nową specyfikę granicy jako osi współpracy opartej na sieciach powiązań pomiędzy różnymi aktorami.

Granica – ujęcie dynamiczne. Od separacji do przestrzeni transgranicznej i... odwrotnie

Zmiany i przekształcenia pomiędzy typami zmienności granic na obszary z nimi sąsiadujące zależą od wielu elementów m.in. od typu genetycznego obszaru, co pozwala ukazać kierunek zmian i zachodzące procesy (tab. 2). Każda zmiana implikuje kolejne przekształcenia funkcjonowania granic oraz obszarów z nimi sąsiadujących. W ujęciu dynamicznym należy wyróżnić dwa podstawowe procesy mające znaczenie dla rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów sąsiadujących z granicami:

- pojawianie się i zanikanie granic (zmiany położenia granic),
- zmiany funkcji istniejących granic (bez zmiany ich położenia).

Pojawianie się i zanikanie granic. Granice państw powstają zazwyczaj w wyniku naturalnych procesów rozwojowych, ekspansji lub decyzji politycznych lub ich znoszenia (w wyniku wojen i innych decyzji politycznych), a także przesunięć i korekt odcinków granicznych. W procesie powstawania granic istotny jest charakter zagospodarowania obszaru sąsiadującego z granicą (lub ściślej tego, który dana granica przecina) i jego relatywna kolejność powstawania (przed lub po wprowadzeniu granicy), co skutkuje charakterem rodzaju granicy: subsekwentnej lub antecedentnej (Harsthor, 1936).

Granice antecedentne, czyli pierwotne w stosunku do zagospodarowania terenu, są klasycznymi granicami powstającymi w procesie rozwoju terytorialnego. Często stanowią je obszary peryferyjne, cenne przyrodniczo, np. góry, pustynie. Środowisko przyrodnicze jest zbliżone po obydwu stronach granicy i długo po wyznaczeniu granicy pozostają niezagospodarowane. Z kolei granice subsekwentne powstają i rozdzielają istniejący system społeczno-gospodarczy. W wyniku ich ustanowienia obszar ten może podupadać, gdy następuje silna ochrona terenów przygranicznych, a granica staje się granicą zamkniętą. Może następować izolacja obszaru (tab. 2).

W przypadku zaniku granic stan zagospodarowania obszaru z nią sąsiadującego ma znaczenie dla jego dalszego rozwoju (tab. 2). Gdy granica zanika z obszaru niezagospodarowanego może nastąpić, rozwój gospodarczy, zakończenie izolacji; najczęściej jednak obszar ten pozostaje peryferyjny z punktu widzenia ekonomicznego oraz odległości od centrum państwa. W przypadku zaniku granicy na obszarze zagospodarowanym układ społeczno-gospodarczy może wrócić do poprzedniego stanu. Przy sprzyjających warunkach mogą następować procesy integracji. W tym przypadku występuje duża zależność od okresu zamknięcia granicy oraz specyfiki izolacji (bycia obszarem przygranicznym). W pierwszej fazie rozwoju nowych relacji szczególnego znaczenia nabierają kwestie zróżnicowania i podobieństw występujących po obydwu stronach granicy.

Przesunięcia granic sprawiają, że nowe regiony nadgraniczne stają się obszarami podupadającymi. Muszą one nie tylko przekształcić swą dotychczasową działalność gospodarczą, lecz również ją ograniczyć (Lösch, 1961).

Zmiany funkcji istniejących granic państwowych. W wyniku oddziaływania różnych czynników mogą zachodzić procesy powodujące zamykanie granic (ich uszczelnianie, utrudnianie przepływów ludzi i dóbr) lub ich otwieranie (łagodzenie reżimu granicy). Każdy z wymienionych przypadków teoretycznie ma odmienny wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy w sąsiedztwie granic. Zmiany funkcji granic dotyczą przekształceń ich roli w ra-

Tabela 2. Wpływ zmienności granic na rozwój obszarów przygranicznych
Impact of the nature of a border border variability on the development of borderland areas

Proces <i>Process</i>	Kierunek zmian <i>Direction of change</i>	Typ genetyczny obszaru <i>Type of area in terms of genesis</i>	Zachodzące procesy <i>Ongoing processes</i>	Możliwości rozwoju <i>Development opportunities</i>
Zmiany położenia granic <i>Changes in a border's location</i>	pojawienie się <i>appearance</i>	antecedentny <i>antecedent</i>	rozdzielenie terytoriów, uznanie przynależności państwowej <i>separation of territories, recognition of state allegiance</i>	nadal bez zagospodarowania <i>still unutilised</i> nowe zagospodarowanie (np. obsługa ruchu granicznego) <i>new utilisation (e.g. servicing border traffic)</i>
		subsekwentny <i>subsequent</i>	rozdzielenie istniejącego systemu społeczno-gospodarczego <i>separation of existing socio-economic system</i>	rola bariery powodująca stagnację lub recesję <i>barrier role giving rise to stagnation or recession</i>
	zniknięcie <i>disappearance</i>	z obszaru niezagospodarowanego <i>from unutilised area</i>	zakończenie izolacji, pozostaje obszar peryferyjny <i>end of isolation, area remains peripheral</i>	nadal bez zagospodarowania <i>still unutilised</i> może wkraczać nowe zagospodarowanie (np. turystyka) <i>new utilisation (e.g. in tourism) may encroach</i>
		z obszaru zagospodarowanego <i>from utilised area</i>	możliwy proces integracji obszarów przygranicznych <i>possible process of integration of border areas</i>	wzrost przepływów, zacieranie się różnic, możliwy renesans miast przygranicznych <i>increased flows, reduction of differences, possible renaissance of border cities</i>
Zmiany funkcji granic <i>Changes in a border's functions</i>	otwieranie <i>opening up</i>	z obszaru niezagospodarowanego <i>from unutilised area</i>	zakończenie izolacji, pozostaje obszar peryferyjny <i>end of isolation, area remains peripheral</i>	wzrost przepływów (transyt), może pojawiać się nowe zagospodarowanie <i>increased (transit) flows, new utilization may emerge</i>
		z obszaru zagospodarowanego <i>from utilised area</i>	możliwy proces integracji obszarów przygranicznych <i>possible process of integration of border areas</i>	wzrost przepływów, zmiana funkcji, korzystanie z efektu synergii <i>increased flows, change of function, benefits from synergies</i>
	zamykanie <i>closure</i>	z obszaru niezagospodarowanego <i>from unutilised area</i>	pogłębianie izolacji, peryferyzacja <i>intensifying isolation, peripherisation</i>	utrudniony rozwój – zazwyczaj silnie skoncentrowany (np. obsługa ruchu granicznego) <i>hindered development, usually much-concentrated (e.g. on servicing of border traffic)</i>
		z obszaru zagospodarowanego <i>from utilised area</i>	wzrost roli bariery, ew. izolacja <i>increased barrier role and possible isolation</i>	ograniczanie przepływów (możliwa stagnacja lub recesja), ew. zmiany funkcji granic, ew. obsługa ruchu granicznego <i>restricted flows (possible stagnation or recession), possible changes of function, perhaps to servicing border traffic</i>

Opracowanie własne na podstawie Więckowski (2010).
Author's own elaboration on based of Więckowski (2010).

mach zmieniających się uwarunkowań. W okresach izolacji granice „zamykają się” i stają się silnymi barierami: politycznymi, gospodarczymi, społecznymi i przestrzennymi. W wyniku współczesnych procesów integracyjnych i globalizacji rola granic jako barier ulega osłabieniu. Proces globalizacji wpływa na wielkość przepływów ludzi i kapitału przez granicę oraz tworzenie cyberprzestrzeni, która w pewnym sensie eliminuje znaczenie granic. Otwieranie granic na obszarze niezagospodarowanym (czyli głównie z układu typowo peryferyjnego lub o silnej izolacji – zamkniętego) może nie spowodować żadnych zmian. Obszar nadal pozostaje peryferyjnym – mogą powstawać obszary prawnie chronionej przyrody, ewentualnie pojawia się tranzyt, jeśli dany obszar znajduje się na trasie pomiędzy dużymi miastami. Głównym problemem regionów peryferyjnych jest zapoczątkowanie procesów umożliwiających rozwój, przełamanie peryferyjności i problemów gospodarczych związanych z dotychczasowymi strukturami i procesami gospodarczymi (Grosse, 2007).

W przypadku otwierania granic na obszarze zagospodarowanym możliwe jest zapoczątkowanie procesu integracji. Gdy granice są w trakcie procesu otwierania, mogą być obszarem transgranicznego tworzenia przestrzeni, a gdy są przepuszczalne i obszar ma potencjał, następuje proces integracji transgranicznej (Herschel, 2011). Następuje wzrost przepływów, korzystanie z efektu synergii oraz powstawanie biegunów wzrostu.

Zamykanie granicy na obszarze niezagospodarowanym pogłębia jego izolację i peryferyzację. Z kolei w przypadku obszaru zagospodarowanego wzrasta rola bariery oraz następuje dodatkowa izolacja. Ograniczane są przepływy i następuje stagnacja oraz recesja i obszar może stać się peryferyjnym z ekonomicznego punktu widzenia.

Podsumowując omawiane kwestie można zaproponować cykl funkcjonowania granic w zmieniającym się układzie dynamicznym, poczynając od funkcji granicy jako bariery, która sprzyja pogłębianiu izolacji oraz peryferyzacji, poprzez istotę roli różnicowania, po integrację terytoriów przygranicznych. Granica jako linia różnicowania odgrywa tu szczególną rolę w połączeniu z funkcją bariery – obydwie mogą występować z różnym natężeniem w różnych fazach rozwoju obszarów przygranicznych. Jakkolwiek propozycja cyklu nie byłaby kompletna, gdybyśmy nie uwzględnili specyfiki dynamiczności zjawisk geopolitycznych oraz dwukierunkowego ich działania – pojawiania i się zaniku granic oraz ich otwierania i zamykania.

Nawet podczas procesu otwierania granic i pogłębiających się procesów integracji całość zmian może ulec zahamowaniu, a nawet zatrzymaniu z powodu uwarunkowań lokalnych (np. pojawienie się konfliktu lub innych negatywnych zdarzeń), na poziomie krajowym (np. jednostronne lub dwustronne rozwiązanie umów) lub na poziomie globalnym (np. z powodu zagrożeń zewnętrznych, np. ochrona własnego rynku, kryzys migracyjny). Tym samym geopolityka zawsze będzie nadrzędna do innych zjawisk na pograniczach – będzie decydować o kierunku rozwoju i możliwościach funkcjonowania granic oraz obszarów z nimi sąsiadujących.

W zależności od charakteru i pełnionej funkcji granice wpływają na funkcjonowanie przyległych obszarów. Funkcje granic dalekie są od statyczności. Występują dwa odrębne procesy dynamiczne, tj. pojawianie się/zanikanie granic i oraz otwieranie/zamykanie poprzez zmianę ich funkcji. Granice zmieniają się w czasie, a ich istotą są cykle otwierania i zamykania: nieustannie przechodzą procesy otwierania (*debordering*) i ponownego zamykania (*rebordering*). Pojawienie się/zniknięcie granic i ich otwarcie/zamknięcie wyraża się poprzez zmiany funkcji. Gdy granice są w trakcie procesu otwierania, mogą stać się

obszarem transgranicznego tworzenia przestrzeni. W tym procesie istnienie przejść granicznych pomaga zwiększyć mobilność transgraniczną i rozwój gospodarczy. W wyniku kontrastujących systemów polityczno-ekonomicznych między obiema stronami granicy (Timothy, 2001) druga strona granicy może być atrakcyjna, szczególnie ze względu na różnice, tj. niższe ceny, inne usługi itp. Gdy granice są przepuszczalne, a obszar ma potencjał, proces integracji transgranicznej ma miejsce. Zbyt duża przepuszczalność przyczynia się do zaniku różnic pomiędzy regionami granicznymi, które warunkują ich atrakcyjność, zachęcają do przekraczania granicy i kształtowania się regionów transgranicznych. Potwierdzają to badania B. Spieringasa i M.R. van der Velde (2008) oraz B.B. Szytniewskiego i innych (2017). W przypadku transgranicznego użytkowania obszaru niezbędne warunki to: przejścia graniczne (poza strefą Schengen) oraz inne możliwości legalnego przekraczania granicy, odpowiednio rozmieszczona i zlokalizowana infrastruktura noclegowa, spójny system transportu (w tym połączenia drogowe, kolejowe ze szczególnym uwzględnieniem transgranicznego transportu publicznego), specjalizacja i uzupełniająca się oferta funkcjonowania społeczno-gospodarczego, istnienie wielopoziomowego, zintegrowanego planowania, zarządzania i marketingu transgranicznego.

Przestrzenne aspekty, istota badań – specyfika tomu tematycznego

Dynamika procesów, w tym zmiany granic i ich funkcji, przyczyniają się do zmiany pograniczy. Zasięg wpływu granic na obszary z nimi sąsiadujące podlega ciągłym zmianom, co implikuje nieustanne badanie procesów zachodzących na tych obszarach. Wielu autorów podkreśla istotę odległości od granicy w funkcjonowaniu obszarów przygranicznych (por. Komornicki i inni, 2019). H. Hansen (1981) stwierdził, że regiony graniczne to obszary, których gospodarka i życie społeczne znajdują się pod bezpośrednim i znaczącym wpływem bliskości granicy państwowej. Najbliższym granicom obszarem jest pas gmin z nią sąsiadujących (por. Węclawowicz i inni, 2006) lub pas dwóch gmin (por. Komornicki i inni, 2019). Naturalnym obszarem do badań są również całe regiony, w tym administracyjne (np. w Polsce są to województwa). Od momentu wstąpienia Polski do Unii Europejskiej istnieje również inna platforma przestrzenna badań – obszar(y) wsparcia finansowego w ramach programów współpracy transgranicznej INTERREG, które również mają swoje arbitralnie wyznaczone granice. Niezależnie od skali rozpatrywania granice polityczne są bardzo istotnym elementem współczesnego świata. Można mieć nadzieję, że przygotowany tom *Przeglądu Geograficznego*, udowadnia tę tezę. Z jednej strony zawiera szereg artykułów, które podsumowują dotychczasowy dorobek naukowy w geografii granic, a z drugiej wypełnia i przedstawia nowe luki badawcze.

W tomie nie znalazły się przypadkowe artykuły. Próbowaliśmy zaprezentować cały wachlarz zagadnień oraz przestrzenne zróżnicowanie tematów i lokalizacji badań. Ponadto zaproponowane artykuły dotyczą różnych skal przestrzennych zjawisk związanych z granicami państw. Podjęto też próbę połączenia tematów badań do propozycji przedstawionej przez V. Kolosova i M. Więckowskiego (2018) (tab. 3).

Podsumowując tom należy podkreślić fakt znacznej liczby badaczy młodego pokolenia, co daje nadzieję, że badania granic z geograficznego punktu widzenia nadal będą się rozwijać. Na uwagę zasługuje również rosnąca liczba i znaczenie metod badawczych. Na szczęście geografia granic wyszła już poza strefę badań morfologii granic i wykorzysta-

Tabela 3. Główne zagadnienia przedstawione w artykułach zawartych w niniejszym tomie
The main issues presented in the articles contained in this volume

Zagadnienia	Komornicki, Wiśniewski, Mischuk, 2019	Dolzbłasz, 2019	Lewkowicz, 2019	Studzińska, 2019	Cerić, 2019	Stepanova, 2019	Więckowski Cyargeenka, 2019	Konopski, Wiśniewski, 2019
analiza granic jako znaczników pamięci historycznej, lokalnej tożsamości i dziedzictwa, symboliczne krajobrazy graniczne;		○				○		○
analiza wpływu granic na codzienne życie społeczności granicznych;		○		○	○	○	○	
zakupy transgraniczne jako ważny element codziennego życia, mobilności transgranicznej i turystyki;				○		○	○	
dostępność obszarów przygranicznych z centralnych części krajów sąsiadujących i ich współczesna bariera funkcjonuje w różnych skalach i dla różnych podmiotów;	○				○			
rozwój nowych metod badawczych dotyczących studiów granicznych (np. GIS);	○							○
analiza dokumentów strategicznych i planistycznych, marketing, promocja, transgraniczny branding regionalny na obszarach przygranicznych;			○					
skuteczność programów ENPI i INTERREG na różnych obszarach przygranicznych;			○				○	
wpływ kryzysu migracyjnego na reżim granic w Europie Środkowej i Wschodniej;								
zarządzanie granicami i rozwój zarządzania transgranicznego	○	○	○	○	○		○	

○ – zagadnienie będące głównym tematem artykułu / *issue being the main topic of the article*

○ – zagadnienie będące dodatkowym tematem artykułu / *an being an additional topic of the article*

Opracowanie własne na podstawie: Kolosov i Więckowski (2018), Komornicki i inni (2019), Dolzbłasz (2019), Lewkowicz (2019), Studzińska (2019), Cerić (2019), Stepanova (2019), Więckowski i Cyargeenka (2019), Konopski i Wiśniewski (2019) / *Author's own elaboration based on Kolosov and Więckowski (2018), Komornicki et al. (2019), Dolzbłasz (2019), Lewkowicz (2019), Studzińska (2019), Cerić (2019), Stepanova (2019), Więckowski and Cyargeenka (2019), Konopski and Wiśniewski (2019).*

nia prostych danych statystycznych. Swoje miejsce w badaniach mają już zarówno ankiety, wywiady swobodne i kwestionariuszowe, jak też wywiady pogłębione. Analiza źródeł stale się poszerza o nowe elementy – poza informacjami archiwalnymi, prasowymi zaczęto sięgać po źródła internetowe, dokumenty urzędowe, strategie, studia itp. (Lewkowicz, 2019). Wykorzystywane są metody wizualne do badania krajobrazu granicznego, GIS i jego szerokie zastosowanie w tym kwestie dostępności, analizy zasięgów (Komornicki i inni, 2019; Michniak i inni, 2015). Nowsze badania sięgają również po analizy sieciowe współpracy transgranicznej z wykorzystaniem metody *Social Network Analysis* (SNA) (Dolzbłasz, 2017, 2018). Przed nami także jest etap wchodzenia w badania dotyczące nowoczesnych tech-

nologii, Internetu, przestrzeni wirtualnej (cyberprzestrzeni) i ich wpływu na granice oraz odwrotnie – wpływu granic na te procesy. Warto również zauważyć, zgodnie z ostatnimi wydarzeniami i procesami, że po etapie zachwytu nad pełną integracją przychodzi okres otrzeźwienia i świadomości, że pełna integracja jest niezwykle trudna, a bariery nadal istnieją. Na świecie przybywa coraz więcej murów i nowych barier, co zostało podkreślone w zaproponowanej koncepcji i cyklu, który musi uwzględniać dwukierunkowość procesów związanych z granicami.

Podsumowanie i dalsze kierunki badań granic w Polsce

Należy podkreślić, że istnieje ciągła potrzeba teoretycznego spojrzenia na granice, obszary z nimi sąsiadujące oraz procesy, jakie tam zachodzą. Dotyczy to zarówno zasięgu przestrzennego obszarów przygranicznych, zmieniających się uwarunkowań, konsekwencji i działań. Stałym wyzwaniem jest tworzenie koncepcji teoretycznych pogranicza, korzystanie z wybranych paradygmatów oraz podkreślenia roli i znaczenia geografii granic oraz pograniczy wraz z jej przedmiotem zainteresowań. Na podstawie badań przeszłych i bieżących dokonań, doświadczeń i planów, zaproponowana konceptualizacja funkcjonowania granic politycznych w Polsce jest niewątpliwie bardzo zbliżona do funkcjonowania obszarów przygranicznych w Europie Centralnej. Częściowo może też odpowiadać sytuacji w innych częściach Europy i świata z zastrzeżeniem, że mamy do czynienia z różnym tempem procesów, kolejnością zdarzeń i specyfiką regionalną oraz lokalną. Dodatkowe elementy próbujące połączyć ten koncept z przykładami światowymi, a także uwzględnienie możliwości, że na każdym etapie może nastąpić proces „debordyzacji”, uzupełniają cykl i prawdopodobnie czynią go bardziej uniwersalnym. Niewątpliwie propozycja ta wymaga dalszych badań i testowania. Badania granic w Polsce – miejmy nadzieję – wchodzą na nową trajektorię, a każde ujęcie podsumowujące, teoretyzujące będzie bezcenne, aby zbudować pełną teorię rozwoju granic i obszarów przygranicznych w Polsce i krajach sąsiadujących – nie tylko w ostatnich dziesięcioleciach, ale w dłuższym okresie czasu.

Analiza najnowszej literatury przedmiotu, światowe trendy oraz wnikliwe podsumowanie zagadnień omawianych w tym tomie pozwalają na zaproponowanie kilku wiodących tematów, które w najbliższych latach mogą stanowić kluczowe elementy rozwoju badań granic w Polsce oraz w sąsiadujących regionach. Można za nie uznać:

- zagadnienia koncepcyjne i teoretyczne (por. też Chojnicki, 1999);
- przestrzenne kształtowanie relacji (teoria funkcjonowania obszarów przygranicznych, współpracy transgranicznej);
- wyznaczanie zasięgów, regionów – do analiz praktycznych (por. Dołzbłasz, 2017; Dołzbłasz i Raczyk, 2010; Raczyk i inni, 2012; Komornicki i inni, 2019) oraz przestrzenne relacje, zasięg i funkcjonowanie transgranicznych regionów;
- granica jako zasób oraz granica mobilna (w różnych miejscach terytorium);
- przyznawanie i wykorzystywanie środków pomocowych (Więckowski i Cerić 2016; Dołzbłasz, 2017; Studzieniecki i Mayer, 2017);
- zmiany linii granicznej – zanik i wzmacnianie granic;
- wykorzystanie obiektów, strefy post-Schengen (Dołzbłasz, 2019);
- granice polityczne jako dziedzictwo;

- granice polityczne jako atrakcje turystyczne – turystyfikacja pograniczy (Więckowski, 2010, 2018; Kosmala, 2015; Duda 2018);
- zmiany reżimów granicznych – zwłaszcza na zewnętrznej granicy UE (Komornicki i Miszczuk, 2010; Jakubowski i inni, 2017);
- granica morska i kształtowanie się morskiej transgranicznej przestrzeni na Morzu Bałtyckim (Palmowski, 2000; Więckowski i Cerić, 2016; Studzieniecki i Mayer, 2017; Palmowski i Tarkowski, 2018; Zaucha, 2018);
- krajobraz graniczny;
- planowanie, marketing, promocja, zarządzanie, w tym *soft power*.

Przedstawione propozycje tematów badań granic nie wyczerpują złożoności i różnorodności zagadnień, które w najbliższym czasie będą ważne i interesujące dla naukowców. Należy stale poszukiwać nowych nisz badawczych, a rzeczywistość będzie nas zaskakiwać nowymi tematami i potrzebami badawczymi. Mimo prób konceptualizacji zagadnień związanych z granicami nie jesteśmy w stanie przewidzieć dalszych kierunków rozwoju granic, jednakże można mieć nadzieję, że większość zdarzeń będzie się wpisywać w przedstawioną koncepcję cyklu funkcjonowania granic ze świadomością, że każdy proces i etap może być nagle przerwany, ulec spowolnieniu lub przyspieszeniu. Warto mieć zawsze w świadomości, że dynamika procesów związanych z granicami jest dwukierunkowa.

Piśmiennictwo

- Agnew J., Mitchell K., Toal G., 2003, *Introduction*, [w:] J. Agnew, K. Mitchell, G. Toal (red.), *A Companion to Political Geography*, Blackwell, Oxford, s. 1–9.
- Amilhat-Szary A., Giroult F., 2015, *Borderities: The Politics of Contemporary Mobile Borders*, [w:] A. Amilhat-Szary, F. Giroult (red.), *Borderities and the Politics of Contemporary Mobile Borders*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, s. 1–19.
- Anderson J., O'Dowd L., 1999, *Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance*, *Regional Studies*, 33, 7, s. 593–604.
- Balibar E., 2002, *Politics and the other scene*, Verso, London.
- Banfii S., Filippini M., Hunt L.C., 2005, *Fuel tourism in border regions: The case of Switzerland*, *Energy Economics*, 27, s. 689–707.
- Bański J., 2010, *Granica w badaniach geograficznych – definicja i próba klasyfikacji*, *Przegląd Geograficzny*, 82, 4, s. 489–508.
- Barbag J., 1974, *Granica polityczna ogólna*, PWN, Warszawa.
- Blasco D., Guia J., Prats L., 2014, *Emergence of governance in cross-border destinations*, *Annals of Tourism Research*, 49, s. 159–173.
- Cerić D., 2019, *Transgraniczna przestrzeń turystyczna obszarów morskich i nadmorskich na przykładzie Morza Bałtyckiego – próba wyjaśnienia pojęcia*, *Przegląd Geograficzny*, 91, 4, s. 531–551.
- Chojnicki Z., 1999, *Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Ciok S., 2004, *Pogranicze polsko-niemieckie. Problemy współpracy transgranicznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Cornett A., Snickers R., 2002, *Trade and foreign direct investment as measures of spatial integration in the Baltic Sea region*, *Geographia Polonica*, 75, 2, s. 33–55.

- Dotzblasz S., 2015, *Symmetry or asymmetry? Cross-border openness of service providers in Polish-Czech and Polish-German border towns*, Moravian Geographical Reports, 23, 1, s. 2–12.
- Dotzblasz S., 2017, *Sieci współpracy transgranicznej na pograniczach Polski*, Rozprawy Naukowe IGiRR, 40, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- Dotzblasz S., 2018, *A network approach to transborder cooperation studies as exemplified by Poland's eastern border*, Geographia Polonica, 91, 1, s. 63–76.
- Dotzblasz S., 2019, *Wybrane cechy zagospodarowania przestrzennego i aktywności gospodarczej w otoczeniu miejsc przekraczania granicy polsko-niemieckiej*, Przegląd Geograficzny, 91, 4, s. 487–510.
- Dotzblasz S., Raczyk A., 2010, *Współpraca transgraniczna w Polsce po akcesji do UE*, Oficyna Wolters Kluwer, Warszawa.
- Dotzblasz S., Raczyk A., 2015, *Different borders-different cooperation? Transborder cooperation in Poland*, Geographical Review, 105, 3, s. 360–376.
- Duda T., 2018, *Kierunki i perspektywy rozwoju turystyki kulturowej w transgranicznej przestrzeni współdzielonego dziedzictwa (przykład Pomorza Zachodniego)*, Folia Turistica, 48, s. 41–59.
- Fall J., 2005, *Drawing the Line: Nature, Hybridity and Politics in Transboundary Spaces*, Ashgate, Aldershot.
- Gallusser W.A., 1994, *Borders as necessities and challenges: human geographic insights paving the way to a new border awareness*, [w:] W.A. Gallusser (red.), *Political boundaries and coexistence*, Peter Lang, Bern.
- Gelbman A., Timothy D.J., 2011, *Border complexity, tourism and international exclaves: A case study*, Annals of Tourism Research, 38, 1, s. 110–131.
- Giersch H., 1949, *Economic union between nations and the location of industries*, The Review of Economic Studies, 17, 43, s. 87–97.
- Goodall B., 1987, *The dictionary of human geography*, Penguin, London.
- Gorzym-Wilkowski W., 2005, *Region transgraniczny na tle podstawowych pojęć geograficznych – próba syntezy*, Przegląd Geograficzny, 77, 2, s. 235–252.
- Grosse T.G., 2007, *Wybrane koncepcje teoretyczne i doświadczenia praktyczne dotyczące rozwoju regionów peryferyjnych*, Studia Regionalne i Lokalne, 27, 1, s. 27–49.
- Guichonnet P., Raffestin C., 1974, *Géographie des Frontières*, PUF, Paris.
- Haas E.B., 1964, *Beyond the National state, Functionalism and International Organization*, Stanford University Press, Stanford.
- Hansen H., 1981, *The border economy: regional development in the southwest*, University of Texas Press, Austin.
- Hartshorne R., 1936, *Suggestions on the terminology of political boundaries*, Annals of the Association of American Geographers, 22.
- Herschel T., 2011, *Borders in post-socialist Europe: Territory, scale, society*. Farnham, Ashgate.
- Hirschman A.O., 1958, *The strategy of economic development*, Yale University Press, New Haven, Conn.
- Jakubowski A., Miszczuk A., Kawałko B., Komornicki T., Szul R., 2017, *New borderland. Cross-border relations and regional development*, Series: Regions and Cities, Regional Studies Association, Routledge, Oxon – New York.
- Kałuski S., 2017, *Blizny historii. Geografia granic politycznych współczesnego świata*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa.
- Kolosov V., Medvedev A., Zotova M., 2018, *Comparing the development of border regions with the use of GIS (the case of Russia)*, Geographia Polonica, 91, 1, s. 47–61.

- Kolosov V., Więckowski M., 2018, *Border changes in Central and Eastern Europe: An introduction*, *Geographia Polonica*, 91, 1, s. 5–16.
- Komornicki T., Wiśniewski R., Miszczuk A., 2019, *Delimitacja przygranicznych obszarów problemowych*, *Przegląd Geograficzny*, 91, 4, s. 467–486.
- Komornicki T., Miszczuk A., 2010, *Eastern Poland as the borderland of the European Union*. *Quaestiones Geographicae*, 29, 2, s. 55–69.
- Komornicki T., 1999, *Granice Polski. Analiza zmian przenikalności w latach 1990–1996*, *Geopolitical Studies*, 5, IGIPIZ PAN, Warszawa.
- Konopski M., Wiśniewski R., 2019, *Wpływ reformy administracyjnej na tożsamość terytorialną mieszkańców północno-wschodniej Polski*, *Przegląd Geograficzny*, 91, 4, s. 609–630.
- Kosmala G., 2015, *Granice polityczne a turystyka*, *Studia z Geografii Politycznej i Historycznej*, 4, s. 169–200.
- Kristof L.D.K., 1959, *The nature of frontiers and boundaries*, *Annals of the Association of American Geographers*, 49, s. 269–282.
- Kulczyńska K., 2014, *Miasta podzielone w Europie*, *Studia Miejskie*, 15, s. 101–119.
- Leimgruber W., 1981, *Political boundaries as a factor in regional integration: Examples from Basle and Ticino*, *Regio Basiliensis*, 22, s. 192–201.
- Leimgruber W., 2005, *Boundaries and transborder relations, or the hole in the prison wall: on the necessity of superfluous limits and boundaries*, *GeoJournal*, 64, s. 239–248.
- Lewkowicz Ł., 2019, *Uwarunkowania i formy instytucjonalnej polsko-czeskiej współpracy transgranicznej*, *Przegląd Geograficzny*, 91, 4, s. 511–530.
- Löscher A., 1961, *Gospodarka przestrzenna. Teoria i lokalizacja*, PWN, Warszawa.
- Mamadouh V., 2015, *Chairs' Column: Borderitis*, *Newsletter of IGU Commission on Political Geography*, 19, s. 2–5.
- Marshall T., 2015, *Więźniowie geografii, czyli wszystko, co chciałbyś wiedzieć o globalnej polityce*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań.
- Martinez O.J., 1994, *The dynamics of border interaction – New approaches to border analysis*, [w:] C.H. Schofield (red.), *World boundaries, global boundaries*, 1, Routledge, London, s. 1–15.
- Mayer M., Zbaraszewski W., Pieńkowski D., Gach G., Gernert J., 2019, *Cross-Border Tourism in Protected Areas. Geographies of Tourism and Global Change*, Springer, Cham.
- Michniak D., Więckowski M., Stępniański M., Rosik P., 2015, *The impact of selected planned motorways and expressways on the potential accessibility of the Polish-Slovak borderland with respect to tourism development*, *Moravian Geographical Report*, 23, 1, s. 13–20.
- Mihghi J.V., 1963, *Boundary studies in political geography*, *Annals of the Association of American Geographers*, 53, 3, s. 407–428.
- Miszczuk A., 2013, *Uwarunkowania peryferyjności regionu przygranicznego*, *Norbertinum*, Lublin.
- Moraczewska A., 2008, *Transformacja funkcji granic Polski*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Myrdal G., 1957, *Economic theory and under-developed regions*, Duckworth, London.
- Newman D., 2002, *The lines that separate boundaries and borders in political geography*, [w:] J. Agnew, G. Toal (red.), *A companion to political geography*, Blackwell, Oxford, s. 123–137.
- Newman D., Paasi A., 1998, *Fences and Neighbours in the Postmodern World: Boundary Narratives in Political Geography*, *Progress in Human Geography*, 22, 2, s. 186–207.
- Nilsson J.H., Eskilsson L., Ek R., 2010, *Creating cross-border destinations: Interreg programmes and regionalisation in the Baltic Sea area*, *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 10, 2, s. 153–172.

- Paasi A., 2012, *Commentary: Border studies reanimated: Going beyond the territorial/relational divide*, Environment and Planning A, 44, 10, s. 2303–2309.
- Palmowski T., 2000, *Rola regionów transgranicznych w procesie integracji Europy Bałtyckiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Palmowski T., Tarkowski M., 2018, *Baltic Cooperation in Marine Spatial Planning*, Baltic Region, 10, 2, s. 100–113.
- Perroux F., 1950, *Economic space: theory and applications*, Quarterly Journal of Economics, 64, s. 89–104.
- Popescu G., 2011, *Bordering and ordering in the twenty-first century: Understanding borders*, Rowman & Littlefield, Lanham.
- Pound N.J.G., 1963, *Political geography*, McGraw-Hill, New York.
- Powęska H., 2004, *Cross-Border shopping in Poland during the period of transformation the spatial reach of the phenomena*, [w:] J. Kitowski (red.), *Central and Eastern Europe at the threshold of the European Union – an opening balance*, Geopolitical Studies, 12, IGiPZ PAN, Uniwersytet Rzeszowski, s. 335–342.
- Prescott J.R.V., 1987, *Political frontiers and boundaries*, Unwin Hyman, London.
- Price F.M., 2015 *Transnational governance in mountain regions: Progress and prospects*, Environmental Science & Policy, 49, s. 95–105.
- Prokkola E.-K., 2008, *Resources and barriers in tourism development: cross-border cooperation, regionalization and destination building at the Finnish-Swedish border*, Fennia, 186, 1, s. 31–46.
- Prokkola E.-K., Lois M., 2016, *Scalar politics of border heritage: an examination of the EU's northern and southern border areas*, Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism, 16, 1, s. 14–35.
- Raczyk A., Dołzbłasz S., Leśniak-Johann M., 2012, *Relacje współpracy i konkurencji na obszarze pogranicza polsko-niemieckiego*, Gaskor, Wrocław.
- Raffestin C., 1986, *Éléments pour une théorie de la frontière*, Diogenes, 134, s. 3–21.
- Ramutsindela M., 2013, *Experienced regions and borders: The challenge for transactional approaches*, Regional Studies, 47, 1, s. 43–54.
- Renard J.-P, Picouet P., 1993, *Frontières et territoires*, La documentation photographique, La Documentation française, 7016, Paris.
- Ricq Ch., 2006, *Handbook of transfrontier cooperation*, Edition, Paris.
- Rietveld P., Bruinsma F.R., van Vuuren D.J., 2001, *Spatial graduation of fuel taxes; consequences for crossborder and domestic fuelling*, Transportation Research, A, 35, s. 433–457.
- Rykiel Z., 1991, *Rozwój regionów stykowych w teorii i w badaniach empirycznych*, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław, Warszawa, Kraków.
- Scott J., 2018, *Border politics in Central Europe: Hungary and the role of national scale and nation-building*, Geographia Polonica, 91, 1, s. 17–32.
- Sobczyński M., 2018, *Polityczne, ekonomiczne i społeczne przyczyny napływu uchodźców do Europy oraz główne szlaki migracyjne*, [w:] R. Żelichowski (red.), *Droga usiana drutami. Imigrancka odyseja do Europy*, ISP PAN, Warszawa.
- Söhn C., 2013, *The border as a resource in the global urban space: a contribution to the cross-border metropolis hypothesis*, International Journal of Urban and Regional Research, 37, s. 587–608.
- Spierings B., van der Velde M., 2008, *Shopping, borders and unfamiliarity: consumer mobility in Europe*, Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 99, 4, s. 497–505.
- Stepanova S.V., 2019, *Czynniki rozwoju turystyki przygranicznej na rosyjsko-fińskich obszarach przygranicznych*, Przegląd Geograficzny, 91, 4, s. 573–587.

- Stoffelen A., Ioannides D., Vanneste D., 2017, *Obstacles to achieving cross-border tourism governance: A multi-scalar approach focusing on the German-Czech borderlands*, *Annals of Tourism Research*, 64, s. 126–138.
- Stoffelen A., Vanneste D., 2017, *Tourism and cross-border regional development: insights in European contexts*, *European Planning Studies*, 25, 6, s. 1013–1033.
- Studzieniecki T., Meyer B., 2017, *The programming of tourism development in Polish cross-border areas during the 2007–2013 period*, 6th Central European Conference in Regional Science – CERS, s. 506–516.
- Studzińska D., 2019, *Wybrane aspekty transformacji funkcji i stopnia przenikalności granicy polsko-rosyjskiej*, *Przegląd Geograficzny*, 91, 4, s. 553–571.
- Szytniewski B., Spierings B., 2017, *Place image formation and cross-border shopping: German shoppers in the Polish bazaar in Stubice*, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 109, 2, s. 295–308.
- Timothy D.J., 1995, *Political boundaries and tourism: borders as tourist attractions*, *Tourism Management*, 16, 7, s. 525–532.
- Timothy D.J., 2001, *Tourism and political boundaries*, Routledge Advances in Tourism, London and New York.
- Timothy D.J., Saarinen J., 2013, *Cross-border cooperation and tourism in Europe*, [w:] C. Costa, E. Panyik, D. Buhalis (red.), *Trends in European tourism planning and organization*, Channel View Publications, Bristol.
- Timothy D.J., Saarinen J., Viken A., 2016, *Tourism issues and international borders in the Nordic Region*, *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 16, 1, s. 1–13.
- Timothy D.J., Gelbman A., 2015, *Tourist lodging, spatial relations, and the cultural heritage of borderlands*, *Journal of Heritage Tourism*, 10, 2, s. 1–11.
- Vallet E. (red.), 2016, *Borders, Fences and Walls. State of Insecurity*, Routledge, Oxon – New York.
- van der Velde M., Spierings B., 2010, *Consumer mobility and the communication of difference: Reflecting on cross-border shopping practices and experiences in the Dutch-German borderland*, *Journal of Borderlands Studies*, 25, s. 191–205.
- van Houtum H., 1999, *Internationalisation and mental borders*, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 90, 3, s. 329–335.
- van Houtum H., 2000, *An Overview of European Geographical Research on Borders and Border Region*, *Journal of Borderlands Studies*, 15, 1, s. 57–83.
- van Houtum H., van Naerssen T., 2002, *Bordering, ordering and othering*, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 93, 2, s. 125–136.
- Wastl-Walter D., Varadi M., Veider F., 2003, *Coping with marginality: to stay or to go*, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29, 5, s. 797–817.
- Węclawowicz G., Degórski M., Komornicki T., Korzeń Ja., Bański J., Korzeń Ju., Soja R., Śleszyński P., Więckowski M., 2006, *Studia nad przestrzennym zagospodarowaniem obszaru wzdłuż granicy polsko-niemieckiej*, *Prace Geograficzne*, 207, IGIPIZ PAN, Warszawa.
- Więckowski M., 2004, *Przyrodnicze uwarunkowania kształtowania się polsko-słowackich więzi transgranicznych*, *Prace Geograficzne*, 195, IGIPIZ PAN, Warszawa.
- Więckowski M., 2010, *Turystyka na obszarach przygranicznych Polski*, *Prace Geograficzne*, 224, IGIPIZ PAN, Warszawa.
- Więckowski M., 2013, *Eco-frontier in the mountainous borderlands of Central Europe. The case of Polish border parks*, *Journal of Alpine Research/Revue de géographie alpine*, 101, 2, s. 1–13.

- Więckowski M., 2018, *Political borders under ecological control on the Polish borderlands*, *Geographia Polonica*, 91, 1, s. 127–138.
- Więckowski M., Cerić D., 2016, *Evolving tourism on the Baltic Sea coast: perspectives on change in the Polish maritime borderland*, *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 16, sup. 1, s. 98–111.
- Więckowski M., Cyargeenka A., 2019, *Wpływ złagodzenia reżimu granicznego na Białorusi na wielkość ruchu turystycznego – wstęp do badań*, *Przegląd Geograficzny*, 91, 4, s. 589–608.
- Wróblewski Ł., 2017, *Koncepcja pięciostopniowej integracji regionów przygranicznych*, Difin, Warszawa.
- Zaucha J., 2018, *Gospodarowanie przestrzeni morską*, Sedno, Warszawa.
- Żelichowski R., 2018, *Od kultury powitania do kultury odrzucenia – dwie strony tej samej imigranckiej monety*, [w:] R. Żelichowski (red.), *Droga usiana drutami. Imigrancka odyseja do Europy*, ISP PAN, Warszawa, s. 55–96.

Summary

Political boundaries represent a universal phenomenon and key element by which social and economic phenomena existing across space are structured. But both the presence and the nature (role, function, etc.) of borders are seen to vary temporally and spatially, with differentiated attendant consequences for socio-economic development.

The present article relates to state borders, which separate certain areas off from others, while at the same time constituting meeting points and points of contact between them. While this would hold true whether we perceive the said borders as lines, areas or zones, the modern-day approach to borders is a multi-dimensional one that treats them as socio-spatial constructs revealing and articulating differentiation that truly exists. It is possible to note two opposing cause-and-effect processes here. On the one hand, there are different divisions and boundaries between many socio-economic and even natural phenomena that sanction the existence and locations of borders; while on the other the very existence of state borders establishes or reinforces the existence of other, new divisions that can be regarded as boundaries (even as they are not now necessarily state borders as such). I trust that this argumentation helps capture the essence of the geography present in considerations of boundaries and borders; as well as its changing but ever-important role, while at the same time generating opportunities for further research, and for the ongoing observation of the diverse processes linking up with the existence of borders.

Variability and change of function would seem to offer a key to the understanding of the significances of borders and the influences they exert, as regards the border landscape, neighbourly (international) relations and phenomena of a socio-economic nature. In that light, four functions for borders are in fact proposed here – as barriers, peripheries, lines of differentiation and axes of integration.

Each change has knock-on implications for transformations of function in regard to both borders as such and the areas adjacent to them. Thus, by making assumptions as to the fundamental aspects characterising variations in the nature of borders, it has been possible here to come up with proposals regarding the consequences these will bring with them. And even as a process whereby a border opens up is underway and

integration is ensuing, it is still possible that change as a whole will falter or even stall, should issues arise locally (e.g. through conflict or other negative events), nationally (e.g. through unilateral or bilateral severing of agreements), or globally (e.g. thanks to external threat, a desire to protect domestic markets or a migration crisis). For these reasons, geopolitical considerations will always reign supreme over other borderland phenomena, determining directions of development and possibilities for borders (and adjacent areas) to function.

In that light, this article stresses the still-relevant need for borders, borderlands and relevant ongoing processes to be made subject to theoretical conceptualisation and processing. And this would be true as regards, not only the spatial extent or scope of borderland areas, but also the changing conditioning, consequences and actions. In this, a challenge that continues to be present entails the founding of theoretical concepts for the borderland that draw on selected paradigms and stress the role and importance of border and borderland geography, along with its key subjects of interest. And, where the study of borders being pursued in Poland is concerned, it needs to be hoped that a new trajectory may be found and followed, with each conceptualisation exerting a summarising or theorising impact proving of value as form is given to a full new theory for the development of borders and borderlands in Poland and its neighbouring countries, with account taken, not merely of recent decades, but of a much longer time period.

